

Wojakowski, Józef / Kostanecki, Stanisław / Wójcik, Zbigniew

Dwusetna rocznica utworzenia Komisji Edukacji Narodowej

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 19/2, 410-418

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ludową). Pozytywnie oceniono przedstawione (w referacie C. Madajczyka i H. Samsonowicza) projekty programu węzłowego, dotyczącego badań nad historią społeczeństwa polskiego, jego struktury i świadomości, więzi społecznych i politycznych. Dal-
sze przygotowanie programu i jego wykorzystanie powinno opierać się na współpracy
wszystkich polskich ośrodków historycznych. W badaniach nad dziejami społeczeń-
stwa należy uwzględnić historię emigracji i Polonii zagranicznej. W ramach pro-
blemu węzłowego obejmującego nauki o kulturze należy uwzględnić także historię
kultury.

Potrzeby rozwijającego się kraju stawiają przed historykami także zadanie wy-
dobycia i popularyzowania dzieł, grup uczonych i postaci symbolizujących tradycję
rzetelnej pracy, twórczego wkładu do postępu cywilizacyjnego i kulturalnego. Trzeba
szerzej wykorzystać środki masowego przekazu, zwłaszcza telewizję, do populary-
zowania osiągnięć nauki historycznej.

Należy radykalnie ulepszyć informację naukową zarówno w zakresie teorii his-
torii, jak i innych zagadnień historicografii. Powinny zostać jasno sprecyzowane obo-
wiązki poszczególnych placówek w tym zakresie, a także określić należy — związane
z realizacją tych zadań — potrzeby finansowe i rzeczowe. Być może, trzeba będzie
powołać ośrodek informacji naukowej w zakresie historii.

Narada zdecydowanie wypowiedziała się przeciwko takim przepisom i wytycz-
nym, które uniemożliwiałyby w praktyce wydawanie wielu wartościowych, lecz
deficytowych finansowo prac naukowych i publikacji źródłowych i przyniosłyby
wymierne szkody nie tylko nauce historycznej, lecz także szerokiemu oddziaływa-
niu propagandowemu frontu ideologicznego. Wydawanie dzieł naukowych nie może
być, w ustroju socjalistycznym, podporządkowane bez reszty zasadom komercyjnym.

Rozpoczynająca się reforma systemu oświaty i wychowania stawia przed histo-
rykami zadanie opracowania nowego programu edukacji historycznej społeczeństwa,
w szczególności w ramach szkolnictwa oraz w ramach działalności popularyzator-
skiej, dostosowanego do szybko podnoszącego się poziomu wykształcenia ogółu lu-
dności. W programie tym częściwie trzeba odwoływać się do myślenia racjonalnego i po-
pularyzować metodologię marksistowską.

Zagadnienia specyficzne dla historii nauki i techniki nie były omawiane na tej
naradzie. Jednak większość rozważanych na niej problemów (które starałem się tu
krótko zanotować) dotyczyło oczywiście także naszej dyscypliny.

Waldemar Rolbiecki

DWUSETNA ROCZNICA UTWORZENIA KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ

13 października 1973 r. — w przeddzień 200 rocznicy powstania Komisji Edu-
kacji Narodowej — Sejm PRL zebrał się na trzynastym w obecnej kadencji posiedze-
niu i podjął jednomyślnie uchwałę w sprawie dalszego rozwoju systemu oświatowego
w naszym kraju. Sejm podjął tę uchwałę — nawiązując do świątliwych i postępowych
w tym zakresie tradycji narodu.

„Kwartalnik” informował już o dwóch posiedzeniach naukowych poświęconych
200 rocznicy utworzenia KEN¹. Obecnie zamieszczamy sprawozdania z niektórych
ważniejszych sesji naukowych i wystaw poświęconych tej rocznicy.

¹ W numerach 2/1973 s. 409—410 i 3/1973 s. 627.

W dniach 24—26 października 1973 r. odbyła się w Krakowie sesja naukowa poświęcona działalności Komisji Edukacji Narodowej. Sesję zorganizował Uniwersytet Jagielloński wraz z Komitetem Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Obecność gości z Czechosłowacji, Francji i Związku Radzieckiego nadała sesji charakter międzynarodowego spotkania naukowego.

Inauguracji dokonał rektor UJ prof. Mieczysław Karaś, następnie okolicznościowe przemówienie wygłosił minister oświaty i wychowania Jan Kuberski. Po części oficjalnej przystąpiono do obrad plenarnych, którym przewodniczył prof. Henryk Barycz.

Jako pierwszy wystąpił z referatem naukowym gość z Uniwersytetu w Grenoble, prof. dr Ambroise Jobert, który zajął się zagadnieniem nowości i tradycji w dziele KEN. Wskazał on na powiązania myśli fizjokratycznej z koncepcjami oświeceniowego systemu edukacyjnego oraz wyraził przekonanie, że utworzenie pierwszego w skali europejskiej ministerstwa oświaty jest wyłączną zasługą Polaków.

Syntetyczne ujęcie genezy, działalności i znaczenia KEN przedstawił prof. Bogusław Leńdodorski, podkreślając przy tym, że powstanie Komisji było wyrazem procesu tworzenia się narodu; tworzenia koncepcji ustrojowych, a także koncepcji roli państwa i roli aparatu państwowego.

W dyskusji nad obu referatami zabrał głos prof. Emanuel Rostworowski. Stwierdził on opinię, że łączenie funkcji prezesa KEN z prymasostwem można traktować jako próbę upaństwowienia działalności Kościoła, przez dostosowanie jej do potrzeb państwa.

Prof. Adam Vetulani podniósł kwestię programowej sekularyzacji szkolnictwa, stwierdzając, iż nie był to przejaw walki z Kościołem, choćby z tego względu, że ugrupowanie społeczne hominis litterati tworzyło w zasadzie wyłącznie duchowieństwo. Natomiast — zdaniem dyskutanta — mówić można o walce wewnątrz Kościoła.

Jako pierwszy w popołudniowej części obrad, prof. Józef Gierowski referował zagadnienie systemów oświatowych w państwach oświeconego absolutyzmu. Autor zaakcentował znaczenie rozdzwiku zachodzącego między oświatowymi interesami monarchy i nauczających. Wskazał ponadto na jałowość sporu o stopień samodzielności polskiej reformy oświaty, jako że Oświecenie polskie było elementem Oświecenia ogólnoeuropejskiego.

Gość z Uniwersytetu w Wilnie, doc. dr Andreas Sidlauskas mówił o Szkole Głównej Wileńskiej i jej pierwszych nauczycielach świeckich, w okresie reformy tej uczelni przeprowadzonej przez KEN.

Podstawom finansowym działalności KEN poświęcił swój referat dr Władysław Maria Grabski. Rozważając genezę funduszu Komisji i jej politykę finansową, autor stwierdził, że mimo popełnionych nadużyć budżet KEN był najlepiej wydatkowany spośród wszystkich innych służących interesom Rzeczypospolitej.

W dyskusji zabrał głos prof. Jan Hulewicz, który mówił o wpływie masonerii na działalność KEN i o znaczeniu historiografii angielskiej w zakresie problematyki dorobku reformy oświaty w Polsce okresu Oświecenia.

Prof. Emanuel Rostworowski zainteresował się zagadnieniem: jak w różnych krajach Europy zareagowano na kastę zakonu jezuitów.

W ciągu dwóch następnych dni sesji obrady toczyły się w trzech komisjach problemowych: Pierwsza (pod przewodnictwem doc. Mirosławy Chamcówny) zajęła się Szkołami Głównymi w dobie Komisji Edukacji Narodowej, druga (pod przewodnictwem prof. Jana Hulewicza) szkołami średnimi a trzecia (pod przewodnictwem prof. Kamili Mrozowskiej) tradycjami KEN.

W komisji pierwszej, obradującej w dniu 25 października, dyskusja toczyła się nad referatami: prof. K. Mrozowskiej — o roli uniwersytetów w hierarchicznych systemach szkolnych przełomu XVIII i XIX w.; dr Anny Żeleńskiej-Chełkowskiej —

o kołatajowskich koncepcjach organizacji uniwersytetu; dr Zofij Brożek-Pawlikowskiej — o miejscu matematyki, jako dyscypliny naukowej, w Szkołach Głównych KEN.

Komunikaty naukowe wygłosili: doc. M. Chamcówna, prof. Włodzimierz Hubicki oraz mgr Halina Zaleska.

Komisja druga obradowała 25 i 26 października. W pierwszym dniu posiedzenie rozpoczęło się referatem prof. Leszka Hajdukiewicza, który przedstawił zagadnienie kolonii akademickich w czasach KEN. Referent stwierdził m. in., że oświatowe postulaty Akademii Krakowskiej spotkały się z nieufnością Komisji, przy czym podkreślił, iż niezbyt precyzyjnie rozdziela się w historiografii projekty akademickie reform oświatowych, od reformy samej uczelni.

Prof. Jan Hulewicz mówił o Szkołach Nowodworskich w dobie KEN, które stanowiły swego rodzaju „przedsiomek” do Akademii Krakowskiej, nie tylko dla uczniów, ale i dla profesorów. Referent zaakcentował, że na wyniki nauczania w tych szkołach, wpływ posiadał udział w procesie dydaktycznym profesorów Akademii.

Prof. Tadeusz Słowikowski zreferował problematykę pierwszego polskiego przewodnika metodycznego do nauczania historii — to jest *Przypisów do historii powszechnej* pióra ks. Kajetana Józefa Skrzetuskiego. Referent wyraził przekonanie, że przewidziane w programach nauczanie w szkołach KEN historii narodowej, jako przedmiotu samodzielnego, było ewenementem na skalę europejską.

Dr Czesław Majorek mówił o roli książek pomocniczych, takich jak: słowniki językowe, wypisy z autorów klasycznych, dykjonarze starożytności, tabele logarytmiczne. Niewłaściwe korzystanie przez nauczycieli z tego rodzaju materiałów, powodowało różne trudności w realizacji zaleceń programowych KEN.

W dyskusji nad tą grupą referatów zabrał głos prof. H. Barycz. Podkreślił on oryginalność krakowskich kolonii akademickich, nawet w skali europejskiej. Były one przeciwieństwem zakonnego systemu szkolnego.

Doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa wskazała na wartość odnalezionego w Zespole Archiwum Publicznego Potockich (AGAD) prospektu historii pióra Ignacego Potockiego, który niewątpliwie wpłynął na treść podręcznika K. J. Skrzetuskiego.

W następnym dniu, komisja obradująca nad szkołami średnimi wysłuchała czterech dalszych referatów.

Doc. I. Stasiewicz-Jasiukowa zajęła się wartością wychowawczą podręczników do nauki moralnej. Nawiązując do referatu prof. A. Joberta, referentka podkreśliła, że źródłem świeckiej etyki moralnej stała się doktryna fizjokratyczna, której popularyzacja znalazła miejsce również w podręcznikach dla najmłodszych dzieci wiejskich, czyli elementarzach. Moralna wersja doktryny fizjokratów, ukazująca współzależność praw i obowiązków jednostki, poczynając od relacji dzieci — rodzice a kończąc na relacji obywatel — społeczeństwo, oddziaływała na polską myśl w zakresie wychowania obywatelskiego.

Doc. Ryszard Wołoszyński poddał analizie popisy szkolne, jako sprawdzian realizacji programów. Zdaniem autora z popisów wyraźnie wynika, że działalność KEN uwzględniała zarówno wymagania czasów współczesnych, jak i tradycję. Materiały badane przez referenta wykazują, iż zakres wiedzy egzekwowanej nie odbiegał od zaleceń *Zbioru potrzebniejszych wiadomości* Ignacego Krasickiego, a nawet wykraczał poza jego zakres.

Dr Andrzej Meissner mówił o szkolnictwie zakonnym w czasach KEN, w szczególności o szkołach bazylianów, benedyktynów, bartoszków, kanoników laterańskich oraz kanoników Grobu Chrystusa. Podkreślił nieprzychylny stosunek zakonników do obsadzania przez Komisję stanowisk prefektów — nauczycielami akademickimi, przy jednoczesnym nieuregulowaniu statusu nauczyciela-zakonnika. Za najlepsze, zdaniem referenta, należy uznać szkoły pijarskie, następnie zaś bazylikańskie.

Ostatni z referatów wygłosiła mgr Jadwiga Bzinkowska. Dotyczył on sieci szkół KEN. Sieć ta nawiązywała do najmniejszej jednostki administracji kościelnej — parafii. Autorka omówiła również wkład Korpusu Kadetów do zestawienia map departamentów szkolnych.

W dyskusji zabrał głos prof. A. Jobert. Nawiązując do wystąpienia doc. I. Stasiewicz-Jasiukowej, mówił on o praktycznym zastosowaniu w Polsce koncepcji wychowawczych, wykazujących związki z francuską myślą fizjokratyczną.

Doc. Stasiewicz-Jasiukowa — w odpowiedzi — wyraziła przekonanie, że Polacy stosując w praktyce szkolnej moralną wersję fizjokratyzmu — przewyższyli zamierzenia fizjokratów francuskich, głównie w zakresie obywatelskiego wychowania młodzieży.

Dr W. M. Grabski zasygnalizował kilka interesujących zagadnień, m.in.: wysoką wartość źródłową korespondencji Stanisława Konarskiego z Akademią Krakowską. Dyskutant wyraził przekonanie, że dużo gorsze warunki działalności szkół pijarskich były wynikiem niechętnego stosunku jezuitów do pijarów. Sformułował wniosek, iż genezy rozróżnienia między nauką chrześcijańską a nauką moralną należy poszukiwać w polskim republikanizmie szlacheckim.

Dr Józef Wojakowski — nawiązując do referatu mgr J. Bzinkowskiej — podkreślił fakt zachowania przez Szkołę Rycerską niezależności od KEN, mimo zabiegów Komisji o jej podporządkowanie. Dyskutant wskazał też na prekursorskie znaczenie tej Szkoły w stosunku do dzieła KEN.

Trzecia komisja, zajmująca się problematyką tradycji KEN, obradowała w dniu 26 października.

Dr Renata Dutkowska referowała problematykę tradycji KEN w Krakowie, w latach 1795—1846, a dr Julian Dybiec mówił o tradycji KEN na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1795—1830. Przewidziany w programie referat doc. Eugenii Podgórskiej o początkach ruchu nauczycielskiego w XIX w. i jego stosunku do KEN, nie został wygłoszony z powodu nieobecności autorki.

Trzydniową sesję zakończyło popołudniowe posiedzenie plenarne, podczas którego wysłuchano sprawozdań przewodniczących komisji problemowych i dokonano podsumowania obrad.

Rozległa problematyka referatów wykazała nie tylko bogactwo treści dociekań naukowych, wiążących się z działalnością KEN, lecz również celowość podejmowania pogłębionych badań w tym zakresie. Tematyka referatów objęła kilka zagadnień szczegółowych, dotychczas szerzej nie rozważanych w dorobku historiografii Oświecenia. Pominęto w nich natomiast — i chyba niesłusznie — polskich prekursorów dzieła KEN.

Wobec napiętego programu sesji, znaczna liczba referatów wygłoszonych podczas posiedzeń nie pozwoliła poświęcić odpowiedniej ilości czasu na dyskusję, a przecież cenne wystąpienia polemiczne czy dopełniające, stanowią istotny moment spotkań naukowych.

Józef Wojakowski

★

W dniu 20 października 1973 r. Towarzystwo Naukowe Płockie i Liceum Ogólnokształcące im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku zorganizowały sesję popularno-naukową pt. *Komisja Edukacji Narodowej i jej Szkoła w Płocku (1773—1973)*.

Udział w niej m.in. wzięli członek Rady Państwa Henryk Szafranski, minister Oświaty i Wychowania Jerzy Kuberski, przedstawiciele władz partyjnych i państwowych województwa warszawskiego i Płocka, pracownicy nauki z Warszawy,

pedagodzy płockcy, członkowie Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz wychowankowie, nauczyciele i starsza młodzież Liceum — łącznie 711 osób.

Sesję zagała dyr. Liceum im. Małachowskiego mgr Kazimiera Kawa a przewodniczył prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego mgr inż. Jakub Chojnacki, przypomnieli oni tradycje Szkoły Płockiej i podziękowali władzom za pomoc, dzięki której uroczystości 200-lecia KEN mogły się odbyć w wyremontowanej i pięknie odnowionej najstarszej części szkoły. Następnie przemówienie inauguracyjne wygłosił minister J. Kuberski. Minister Kuberski odznaczył Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Małachowskiego medalem pamiątkowym Komisji Edukacji Narodowej oraz udekorował siedmiu członków Towarzystwa Naukowego Płockiego medalami Komisji Edukacji Narodowej. Minister wręczył ponadto 3 medale pamiątkowe KEN przedstawicielom władz — gospodarzom Płocka i powiatu płockiego.

Pierwszy referat *Dzieło Komisji Edukacji Narodowej* wygłosił prof. B. Leśnodorski. Przedstawił on powstanie, strukturę i działalność Komisji, jej główne idee i najwybitniejszych ludzi. Omówił także propagowane przez nią nowe modele nauczyciela i uczniów. Dokonał bilansu dzieła Komisji w świetle planów i ich realizacji, podkreślając, że z dzieła tego korzystali Polacy nie tylko w XVIII, lecz także w XIX i XX w.

Referat prof. Leśnodorskiego o dziele Komisji Edukacji Narodowej zilustrował przykładami z terenu Płocka mgr Stanisław Kostanecki, dyrektor Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego. W referacie *Szkola Płocka w latach 1773—1863* przedstawił on, jak nowe idee i programy, nowi nauczyciele i nowe podręczniki przygotowywały uczniów Szkoły Podwydziałowej Płockiej (w latach 1773—1793), do nowych zadań w życiu prywatnym i publicznym Płocka i Mazowsza. Poziom wykształcenia i wychowania tej młodzieży niezwykle wysoko oceniali wizytatorzy Komisji Edukacji Narodowej. Ich ocenę potwierdziły dalsze dzieje Szkoły.

Z kolei mgr Irena Nyckowska przedstawiła historię Szkoły Płockiej w okresie walki społeczeństwa i młodzieży polskiej z reakcyjną i rusyfikacyjną polityką carskich władz szkolnych a mgr Kazimiera Kawa jej dzieje w dwudziestolecium międzywojennym i w okresie Polski Ludowej.

W dyskusji poruszono szereg problemów, dotyczących przeszłości i perspektyw rozwoju Szkoły w mieście, które jest siedzibą olbrzymiego kombinatu rafineryjno-petrochemicznego i innych wielkich zakładów przemysłowych, a jednocześnie posiada ponad 700 szkół i filii Politechniki Warszawskiej.

Na zakończenie sesji przedstawiono *Historię Szkoły Płockiej od XII wieku po dzień dzisiejszy w żywych obrazach*. W interesującym kostiumowym widowisku wzięli udział artyści Teatru Ziemi Mazowieckiej oraz ponad 200 uczennic i uczniów Liceum.

Dwusetną rocznicę Komisji Edukacji Narodowej uczczono także na terenie powiatu płockiego na sesji, urządzonej w dniu 12 grudnia 1973 r. przez Uniwersytet Warszawski i Oddział Towarzystwa Naukowego Płockiego w Wyszogrodzie. W gmachu Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Śniadeckiego wygłoszono następujące referaty: *Rola Komisji Edukacji Narodowej w kształtowaniu nowoczesnego systemu oświaty i wychowania* — mgr Irena Szybik; *Szkola Podwydziałowa KEN w Płocku w latach 1773—1793* — mgr Stanisław Kostanecki; *Stan szkolnictwa parafialnego w czasach KEN na terenie Ziemi Płockiej i Wyszogrodzkiej* — dr Bronisława Nowicka. Ponadto mgr Edward Olbromski — przewodniczący Oddziału TNP w Wyszogrodzie wygłosił referat-wspomnienie zatytułowany *Pamięci profesorów Stanisława Herbsta i Tadeusza Manteuffla*.

Referaty wywołały ożywioną dyskusję, w której m. in. głos zabierali: prof. Henryk Samsonowicz, dr Barbara Grochulska oraz dr Tadeusz Chrostowski. Uczestnicy sesji obejrzeli dwie wystawy urządzone w Liceum w Wyszogrodzie: *Pedagogiczne nowości wydawnicze* oraz *Komisja Edukacji Narodowej i Jan Śniadecki*. Wystawa

druga, przygotowana przez mgr Janinę Olbromską, zgromadziła cenne pamiątki, związane z Janem Śniadeckim oraz z Komisją Edukacji Narodowej, m. in. jej pierwsze podręczniki z XVIII w., wypożyczone z Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Stanisław Kostanecki

★

Jedną z form popularyzacji osiągnięć Komisji Edukacji Narodowej były wystawy organizowane przez archiwa naukowe, biblioteki (zwłaszcza uczelniane i wojewódzkie) i muzea. Podczas obchodów dwóchsetlecia powołania Komisji zorganizowano w Polsce kilkadziesiąt wystaw. Z konieczności ograniczymy się do przedstawienia tylko tych, które górowały nad innymi zarówno koncepcyjnie, jak i doбором materiału dokumentacyjnego. Były to następujące wystawy: *Komisja Edukacji Narodowej na tle epoki* zorganizowana przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu i otwarta w dniu 20 października 1973 r., *Uniwersytet Jagielloński w czasach Komisji Edukacji Narodowej 1773—1794* zorganizowana przez Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i otwarta w dniu 25 października 1973 r. oraz *Komisja Edukacji Narodowej i jej epoka* zorganizowana przez Muzeum Narodowe w Warszawie i otwarta w dniu 11 grudnia 1973 r.

Materiałem dokumentacyjnym wystawy w Ossolineum były przede wszystkim druki oraz ryciny i medale. Zorganizowano ją na podstawie scenariusza kierownika Działu Starych Druków Biblioteki kustosz mgr Barbary Górskiej, której pomagali mgr Anna Rejek-Jamróz i mgr Zdzisław Maciej Zachmacz (autor informatora wystawy). Jednolita oprawa plastyczna Jerzego Adamskiego podkreśliła eksponowane druki i ryciny szczególnie zaznaczając eksponaty, na które zwracający przede wszystkim powinien zwrócić uwagę. O dobór materiału ilustracyjnego zadbał Teresa Madejska i Artur Litwin w Działu Reprograficznym Biblioteki. Starano się, korzystając z bogatych zasobów własnych, eksponować druki i ryciny stosunkowo mało znane. Np. na wystawie zamieszczono oryginalny profil Onufrego Kopczyńskiego, a także ryciny: Joachima Chreptowicza i Ignacego Potockiego, niezbyt często spotykane w publikacjach.

Eksponowano wszystkie najważniejsze książki związane pośrednio bądź bezpośrednio z Komisją Edukacji Narodowej z okresu jej istnienia, a także z lat reformy szkolnictwa prowadzonej przez Stanisława Konarskiego oraz z przełomu XVIII i XIX w. Dla przykładu podam np. słynne *breve* papieża Klemensa XIV z dnia 21 lipca 1773 r. *Dominus ac redemptor noster*, a także akt pt. *Ustanowienie komisji nad edukacją młodzi narodowej szlacheckiej dozór mającej* z dnia 24 października 1773 r., *Projekt ustaw Komisji Edukacji Narodowej* z 1781 r. i *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej* z 1783 r. W odpowiednich działach wystawiono wszystkie podręczniki firmowane przez Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych oraz niektóre z części używanych w szkołach.

Pierwsza część wystawy obrazowała stan oświaty i kultury w Polsce w okresie poprzedzającym powstanie Komisji Edukacji Narodowej. Część druga dokumentowała powstanie Komisji Edukacji Narodowej (tu znajdowało się *breve* papieskie) oraz działalność tego organu w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (tu wystawiono *Ustawy*, dane do działalności Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, ordery: *Merentibus*, *Diligentiae*, dane o szkoleniu nauczycieli świeckich itd.). Kolejna część wystawy poświęcona była poszczególnym dyscyplinom, których nauczanie wprowadzono w szkołach. Na dokumentację składały się nie tylko publikacje, w tym podręczniki i popisy, ale również ryciny wybitnych pedagogów oraz twórców podręczników. Wreszcie część ostatnia obrazowała hołd potomnych składany dziełu Komisji Edukacji Narodowej.

Wystawa była bez wątpienia jasną i klarowną syntezą dorobku Komisji Edukacji Narodowej, syntez jakich nie osiągnie się w pracy drukowanej, ani nawet w filmie. Sprzeciw budziła jednak ocena stanu szkolnictwa w czasach saskich. Autorzy wystawy pokazali w tym dziele np. Benedykta Chmielowskiego *Nowe Ateny* (jedyne chyba eksponat, którego estetyka pozostawiała wiele do życzenia), dodając błędny komentarz spopularyzowany dawniej przez historyków literatury. Właściwie oceniono osiągnięcia Stanisława Konarskiego nad reformą szkół pijarskich, pominięto jednak np. dorobek Pictra Śliwickiego, który zreformował szkoły misjonarskie. Pominięto także osiągnięcia jezuitów z przed likwidacji Zakonu. Niedosyt pozostawiała także ostatnia część wystawy, gdzie w rzeczywistości nie zestawiono najwartościowszych publikacji poświęconych dziejom Komisji Edukacji Narodowej.

Organizatorzy wystawy w Ossolineum zadbali nie tylko o estetykę eksponatów, na wystawie ale również o dobór ilustracji w broszurce Zdzisława Macieja Zachmacza *Komisja Edukacji Narodowej na tle epoki. Informator wystawy. Wrocław październik 1973 r.* W druku tym zakradło się jednak kilka błędów. Tak np. na stronie 18 podano informację o książce Krzysztofa Kluka z 1789 r. *Zwierząt domowych i dzikich, osobliwie krajowych historia naturalna*. Pod takim tytułem Kluk w ogóle nie opublikował żadnej pracy. Autorowi zapewne chodziło o podręcznik napisany przez Kluka, a wydany anonimowo w 1789 r. (i przypisywany Pawłowi Czenpińskiemu) *Zoologia albo zwierzętopismo dla szkół narodowych*. Może zresztą miał na myśli powszechnie używaną w szkołach książkę Kluka *Zwierząt domowych i dzikich, osobliwie krajowych, historii naturalnej początki i gospodarstwo...*, która ukazała się w czterech tomach w latach 1779—1780. Żaden tom tego dzieła nie został jednak wznowiony w 1789 r.

Wystawa zorganizowana w Bibliotece Jagiellońskiej tylko pozornie ograniczała się do pokazania fragmentu dzieł uczelni krakowskiej. Szkoła Główna Koronna, jak to podkreślili autorzy wystawy dr A. Zeleńska-Chełkowska (autorka scenariusza) i prof. L. Hajdukiewicz, zajmowała pozycję kluczową w dziejach realizacji programu Komisji Edukacji Narodowej. Także reformator i późniejszy rektor uczelni Hugo Kołłątaj odegrał niemałą rolę w realizacji tego programu i to zarówno podczas pracy w organach centralnych w Warszawie (Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych), jak i bezpośrednio na uczelni.

Na dokumentację wystawy złożyły się eksponaty własne (Archiwum, Biblioteka i Muzeum UJ) oraz materiały wypożyczone z Akademii Medycznej, Akademii Górniczo-Hutniczej oraz Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Obrazowały one w skrócie dzieje uczelni przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej wraz z próbami reformy uczelni z połowy XVIII w., okres reformy i rektoratu Kołłątaja (podział na kolegia fizyczne i moralne), okres rektoratu F. Oraczewskiego oraz dalsze dzieje uczelni wraz z próbami jej ponownej reformy na początku XIX w. Przed wejściem do sali wystawowej w gablotach wystawiono niektóre publikacje omawiające osiągnięcia Szkoły Głównej Koronnej, m. in. wydawnictwa Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN.

Dobór zgromadzonych na wystawie eksponatów miał szczególną wartość. Znalazły się tam insygnia rektorskie Kołłątaja, rękopiśmienne protokoły gromadzonego, rękopiśmienne inwentarze, dane dotyczące egzaminów oraz sesji publicznych. Wystawiono także wiele nieznanymi rycin i portretów, z których część została chyba po raz pierwszy pokazana publicznie. Myślę przede wszystkim o płaskorzeźbie popiersia profesora historii naturalnej w Szkole Głównej Koronnej — Jana Jaśkiewicza.

Wystawa trzecia, zorganizowana w Muzeum Narodowym w Warszawie, została pomyślana z wielkim rozmachem. Nakreślono na niej szeroko tło dążeń oświatowych w Europie w XVIII w. uwzględniając najwybitniejszych myślicieli tego okresu, a m. in. B. Franklina, encyklopedystów francuskich, Ch. Wolffa i innych (scenariusz I. Stasiewicz-Jasiukowej). Obok tego przedstawiono szczegółową analizę historyczną okresu działalności Komisji Edukacji Narodowej (scenariusz J. Koweckiego), ogólne

tło kulturalne (scenariusz T. Kostkiewiczowej i Z. Libery), osiągnięcia naukowe i oświatowe KEN (scenariusz K. Bartnickiej i I. Szybiak), dziedzictwo Komisji w XIX i XX w. (scenariusz J. Miąsy) oraz stan oświaty w Polsce po 1945 r. (scenariusz S. Mauersberga).

Bogactwo problemów, usytuowanie wystawy w trzech hollach przejściowych oraz jednej sali sprawiło, że była ona trudna w odbiorze. Najbardziej klarowna i jasna była pierwsza część wystawy — *Polskie reformy i dążenia na tle powszechnym*, gdzie autorka scenariusza w rzeczywistości wykazała umiejętność wyboru eksponatów oraz wykorzystanie miejsca ekspozycyjnego. Były to m.in. duże mapy rozmieszczenia szkół w XVIII w. w Polsce i Europie, wielkie portrety wybitnych działaczy KEN (Piramowicz, Potocki, Kołłątaj), portrety olejne profesorów uniwersytetu (Śniadecki), a także niektóre egzemplarze *Encyklopedii* francuskiej.

Dział drugi *Państwo i społeczeństwo* zawierający wiele rękopisów oraz druków obrazujących ważniejsze wydarzenia w kraju od czasów panowania Stanisława Leszczyńskiego po upadek Rzeczypospolitej, był przeładowany materiałem. Pokazano zbyt wiele książek i rękopisów, co utrudniało zorientowanie się w zmianach zachodzących w kraju w XVIII i na początku XIX w. Podobnie było z działem *Literatura, teatr, publicystyka w służbie narodu*. W tym jednak dziale, portrety i ryciny zdecydowanie przeważały nad eksponatami innymi, co w rezultacie dawało wrażenie bogactwa kulturalnego (zwłaszcza stolicy) w czasach stanisławowskich.

Na głównej części wystawy noszącej tytuł *Komisja Edukacji Narodowej* eksponowano, obok rękopiśmiennych protokołów różnych organów magistratury, podręczniki oraz portrety działaczy Komisji i autorów podręczników. Przedstawiono niemal wszystkie podręczniki wydane przez Komisję, a także używaną w szkołach literaturę pomocniczą. Wystawiono również ciekawsze instrumenty z XVIII w., a także okazy fauny. Ekspozycje te miały podkreślić przełom związany wprowadzeniem do szkół historii naturalnej i historii sztuki. Skrótowe omówienie tego działu rzecz zrozumiała nie oddaje bogactwa myśli zawartych w scenariuszu. Podkreślić jednak wypada, że wystawiono materiał niekiedy zupełnie nie wyzyskany w publikacjach. Były to m.in. rycina przedstawiająca twarz Michała Hubego, autora podręczników z fizyki dla szkół KEN, portrety profesorów obydwu szkół głównych, ich notatki i inne rękopisy.

Pozostałe działy *Tradycje Komisji Edukacji Narodowej w wieku XIX i XX* oraz *W Polsce Ludowej* sygnalizowały raczej problemy. Pierwszy z nich przedstawiał dzieje szkolnictwa począwszy od upadku Rzeczypospolitej, podkreślając m.in. wybitne zasługi Staszica. Drugi dawał ogólny obraz rozwoju szkolnictwa w PRL opartego o najnowsze zdobycze myśli pedagogicznej i techniki.

Wystawa Muzeum Narodowego udokumentowana została także niewielką książeczką, w której omówienie poszczególnych części ekspozycji poprzedzono syntetycznym szkicem prof. B. Leśnodorskiego zatytułowanym *Komisja Edukacji Narodowej i jej epoka*.

Wystawy w Ossolineum we Wrocławiu, Bibliotece Jagiellońskiej oraz Muzeum Narodowym w Warszawie były nie tylko rodzajem syntez obrazujących dzieło Komisji Edukacji Narodowej. Dla wszystkich zajmujących się historią nauki w epoce Oświecenia stały się informatorem o miejscach przechowywania materiału rękopiśmiennego i ikonograficznego. Pozwoliły one zainteresowanemu problemem porównać własny obraz epoki z obrazem przedstawionym przez najwybitniejszych znawców dziejów nauki i oświaty w XVIII—XX w. Jednakże w Krakowie i Warszawie nie zadbano o to, aby zorientować zwiedzających, skąd pochodzą poszczególne ekspozycje (np. portret J. B. Komarzewskiego wystawiony w Muzeum Narodowym pochodził z Muzeum Wojska Polskiego, czego nie zaznaczono w opisie). Powinno się przyjąć jako regułę, że wystawy muzealne mające charakter syntez naukowych muszą być

zaopatrywane w szczegółowe katalogi. Stanowiłyby one dla osób zainteresowanych istotną pomoc w studiach, a także utrwałyby wkład pracy scenarzystów i innych realizatorów ekspozycji.

Zbigniew Wójcik

ZAKOŃCZENIE OBCHODÓW STULECIA AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI

17 listopada 1973 r. w Krakowie odbyła się sesja zwyczajna Zgromadzenia Ogólnego Polskiej Akademii Nauk, zamykająca obchody 100-lecia powstania Akademii Umiejętności.

Obrady zagałę przewodniczący Oddziału Krakowskiego i wiceprezes PAN prof. Marian Mięśowicz a referat *Nowe drogi medycyny społecznej* wygłosił prof. Jan Kostrzewski. Sprawozdanie z bieżącej działalności Oddziału PAN w Krakowie złożył jego sekretarz prof. Jerzy Litwiniszyn.

Na sesji tej przewodniczący komitetu obchodów 100 rocznicy powstania Akademii Umiejętności — prof. Emanuel Rostworowski złożył sprawozdanie z przebiegu uroczystości, które zainaugurowane zostały w grudniu 1972 r. w Krakowie¹. Prof. E. Rostworowski podkreślił wkład Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN w organizację uroczystości jubileuszu AU.

Po dyskusji nad referatem i sprawozdaniami część naukową sesji zamknięto. Natomiast miała ona jeszcze część artystyczną, którą stanowił recital chopinowski pianistki Haliny Czerny-Stefańskiej.

S. B.

STAN I PROBLEMY PRACY NAD SŁOWNIKIEM POLSKIM TOWARZYSTW NAUKOWYCH

Aktualny stan prac nad *Słownikiem polskich towarzystw naukowych* był przedmiotem konferencji zorganizowanej w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w dniu 11 grudnia 1973 r. W naradzie, której przewodniczyła dyrektor Biblioteki, prof. M. Dembowska, wzięli udział przedstawiciele: Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN (dr W. Rolbiecki), Archiwum PAN (prof. Z. Kolankowski, dr S. Chankowski), samodzielnych bibliotek PAN (mgr D. Majkowska z Biblioteki w Gdańsku, mgr K. Stefanicka z Biblioteki we Wrocławiu, mgr J. Dużyk z Biblioteki w Krakowie), Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (mgr A. Olejniczak) oraz pracownicy Biblioteki PAN w Warszawie (H. Kotarbina, mgr B. Krajewska, mgr J. Majewska-Tronowicz).

Podczas konferencji podsumowano wyniki dotychczasowych prac wykonanych w latach 1968—1973, oraz wskazano na zasadnicze problemy i trudności związane z przygotowaniem do druku monografii dokumentacyjnej o polskich towarzystwach naukowych.

Biblioteka PAN w Warszawie — w porozumieniu z Zakładem Historii Nauki i Techniki PAN oraz przy poparciu Rady Towarzystw Naukowych i Upowszechniania Nauki PAN — podjęła w 1968 r. inicjatywę zespołowego opracowania *Informatora o polskich towarzystwach naukowych*¹. Miał on stanowić efekt zespołowej pracy sa-

¹ Por. informację na ten temat w nrze 2/1973 „Kwartalnika” s. 394—399, a także sprawozdanie z drugiej sesji poświęconej jubileuszowi AU w nrze 4/1973 s. 772—778.

¹ Por. informację na ten temat w nrze 2/1969 „Kwartalnika” s. 430—431, a także w nrze 2/1970, s. 449—450.